

відповідних галузях. Якщо імпортери та експортери впевнені стосовно правил, які регулюватимуть їх ділові стосунки, вони можуть виконувати свої обов'язки та наполягати на своїх правах, що, в свою чергу, економить кошти, які не треба буде сплачувати на вирішення спорів. Судовий процес по визначенню прийнятого закону є найбільшою частиною спору.

І Україна, і Об'єднане Королівство пройшли вже значний шлях, але, можливо, вони вважають за необхідне розглянути ратифікацію подальших або поновлених конвенцій у рамках законодавства про міжнародну торгівлю та адаптації відповідних міжнародних правил до їх правових систем. Певний рівень гармонізації для України, особливо стосовно юрисдикції, забезпечення виконання судових рішень, виробу законодавства, що застосовуватиметься, буде досягнутий автоматично шляхом її приєднання в майбутньому до Європейського Союзу.

(Тези доповіді базуються на матеріалах посібника «Розуміння міжнародного торгового права», Кавендіш Паблішинг, який буде опублікований у 2005 році.)

Алессандро Коста

викладач міжнародного права
Римського університету
«Тор Вергата», практикуючий
юрист, доцент

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬСЯ МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ, У СИСТЕМІ СВІТОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Передмова

Ця доповідь розрахована на університетську аудиторію, представлена молодими юристами. Автор вважає за необхідне використати особистий багатий досвід у сфері розвитку міжнародного співробітництва, тобто сфері проведення ефективної реалізації програм та проектів зі співробітництва. В зв'язку з цим деталізований підхід у викладенні матеріалу певною мірою відрізняється від традиційного підходу юристів-міжнародників, проте він базується на суттєвому спостереженні дійсної реальності, а на перше і основне місце висунені міркування, зумовлені власним досвідом, на відміну від підходів, що використовуються у підручниках, статтях та наукових працях, які часом є не менш цікавими і точними.

У жодному разі в статті не ігноруються доктринальні положення, а також цінність досліджень та розробок, присвячених темі розвитку, співробітництва, міжнародному праву з питань розвитку, або, як його ще останнім часом називають, «міжнародне право з питань стабільного розвитку». Проте більшість з цих досліджень ґрунтується якщо не на теорії, то на ідеологічних міркуваннях або добре визначених політичних підходах, які, на думку автора, не завжди на користь юридичній науці, а також принципу ефективності, на якому базуються більшість концепцій міжнародного права.

Звичайно, не можна спростовувати, що етика, релігія та ідеологія є одними з фундаментальних елементів права, в тому числі і позитивного (встановленого законодавцем) права. В тому, що стосується міжнародного права, необхідно насамперед застосувати зважений підхід, який вимагає не забувати, що основними джерелами цієї системи є звичаї, договори та інші джерела, які з них походять (відомі як похідні). Резолюції та декларації, які видають компетентні інститути, такі як Генеральна Асамблея ООН, що набувають особливого значення, або звичайні положення окремих договорів (часто ратифікованих тільки обмеженою кількістю держав або, що гірше, визначеним колом країн, що розвиваються), які переростають у принципи загального міжнародного права, не додають ясності та чіткості ані дослідженню, ані розумінню феномену, відомого як «міжнародне право із питань розвитку», яке зараз, безумовно, переживає один із найінтенсивніших періодів розвитку. Саме через ці причини в статті пропонується застосування значно зваженішого, стриманого підходу, здатного охолодити ентузіазм тих молодих юристів, які б хотіли вважати реальністю те, чого ще не існує, проте цей підхід забезпечить невідхилення від юридичної науки, а також прийняття до уваги тих явищ, які відбулися або відбуваються в цій дуже важливій сфері відносин між членами міжнародного співтовариства.

Позиція та метод юриста

Робота юриста розпочинається, зазвичай, з моменту виникнення позитивного права, тобто коли вже існує правова система. Справді, юрист часто допомагає політику/законодавцю у проєктуванні норм, у будь-якому випадку надає консультацію щодо техніки проєктування, проте він не інтерпретує інтересів, намірів та потреб, які такі юридичні норми покликані регулювати.

Для розуміння міжнародного права з питань розвитку суттєве значення має розгляд тих основних елементів, які є складовими

історії виникнення структури співтовариства держав, що породило групу інститутів та положень, які ми сьогодні називаємо «системою міжнародного розвитку».

Інтереси та потреби співтовариства держав

Право всіх правових систем спрямоване, безперечно, на регулювання тих потреб та інтересів, які були висловлені у конкретний момент історії суб'єктами, яких воно стосується. По суті, право є відгуком на потребу в регулюванні, «потребу у правилі», яке демонструється у співтоваристві новим феноменом, потребою або інтересом. Це також є справедливим і для міжнародного права, оскільки не можна заперечувати, що звичай себе оформлює сам, а договори укладаються з метою регулювання поведінки суб'єктів певної системи, зокрема держав та міжнародних організацій. Так, юрист-міжнародник повинен дуже уважно ставитися до історичної та соціальної реальності, оскільки аналіз звичаю (традиції), що є первинним джерелом міжнародного права, спирається на вивчення поведінки суб'єктів, яка фактично відповідає їх конкретним інтересам та потребам.

У сфері міжнародного права з питань розвитку розуміння інтересів та потреб співтовариства держав виявляється все суттєвішим для розуміння феномену того, що сьогодні характеризує порядок виникнення відносин між народами світу, а саме між індустріалізованими державами та тими, що розвиваються, або переходять до ринкової економіки (тими, що входили до соцтабору).

Якщо розглянути потреби та інтереси, які породили спочатку феномен співробітництва з питань розвитку, а потому й міжнародне право з питань розвитку, то можна відразу помітити, що вони посилилися та розширилися до такого ступеню, котрий дає їм змогу проникати глибоко у саму суть порядку сучасного міжнародного співтовариства та права, яким воно регулюється.

Співробітництво та міжнародне право з питань розвитку

Наше твердження потребує додаткового роз'яснення. Як зазначалося вище, феномен співробітництва у питаннях розвитку передує, або, у будь-якому разі, стає передумовою створення основного нормативного масиву міжнародного права з питань розвитку. Право слідує, а не передує людській діяльності. Нижче розглядатиметься, яким чином після другої світової війни держави, що входили до міжнародного співтовариства, передбачили необхідність підтримувати розвиток менш розвинених країн, насамперед, створюючи інститути та міжнародні організації, призначені для ведення такої діяльності. Першою відповіддю на проблему розвитку стало створення міжнародних спеціалізова-

них інститутів ad-hoc, які можуть розпочати діяльність відразу і діяти у встановлений строк.

Оскільки з політичних та історичних причин, які складно перелічити в межах цієї статті, виявилось неможливим створити єдиний інститут або одну систему інститутів, присвячену питанням розвитку, міжнародним співтовариством було створено принаймні три основні системи інститутів, а саме ООН, Світовий Банк та Європейське Співтовариство, яке на сьогодні представлено Європейським Союзом. Як бачимо, з одного боку, нові інститути були створені під час того, як вже існуючі проходили процес інтеграції або завершення, посилюючи значення своїх функцій завдяки створенню додаткових органів, останні були спрямовані на виконання конкретних завдань у сфері співробітництва з метою просування розвитку тих держав, які були економічно відсталими.

Потрібно ще раз підкреслити, що відповідь на проблему розвитку була оперативною і не базувалася на нормативних положеннях. Проте діяльність у сфері співробітництва щодо встановлення та виконання відповідних програм та проектів передбачає застосування принципів, які регулюються таку діяльність, тобто відносини між тими, хто, з одного боку, надає допомогу, — індустріалізовані держави та міжнародні організації, а, з другого боку, одержує допомогу — це держави, що розвиваються.

Не випадковим є те, що Статут Світового Банку містить деякі положення з ознаками фундаментальних принципів міжнародного права з питань розвитку, які з певними змінами були згодом визнані. Потрібно згадати, що серед найважливіших із цих принципів, наступні: ідентифікація співробітництва через укладення угоди з державою-бенефіціаром; спрямування фінансування на визначені проекти та програми; покриття іноземних витрат та метод розподілу проектів на періоди, що забезпечує залучення його учасників до всіх процедур, починаючи з ідентифікації порядку співробітництва і закінчуючи імплементацією; проведення різних видів оцінювання, а також економічної, фінансової та технічної оцінок.

Ці принципи, прийняті для того, щоб урегулювати діяльність із надання допомоги, переросли у важливі принципи сучасного міжнародного права з питань розвитку. Таким чином, конкретна діяльність зі співробітництва передувала створенню міжнародного права з питань розвитку і суттєвим чином обумовила його зміст. Окремлене питання розглядатиметься й далі, після того, як буде проілюстрована загальна картина системи міжнародного

розвитку, що складається з правових положень та інститутів. Тому продовжимо розглядати обґрунтування, котре дає змогу ідентифікувати основний феномен та інтереси, що покликані регулювати міжнародне право з питань розвитку.

Рушійні сили діяльності зі співробітництва

Ця діяльність була результатами трьох основних видів потреб та інтересів:

- перші мали економічний характер, що виражалося у просуванні розвитку методом створення нових ринків для товарів індустріалізованих країн;

- другі, менш значні, спиралися на солідарність й походили з моральних, духовних та релігійних засад багатьох співтовариств розвинутого світу, для яких було неприйнятним те, що велика частина населення світу була вимушена жити на такому економічному та соціальному рівні, яким ставилась під сумнів сама гідність людства;

- нарешті останніми, проте не найменш важливими, були політичні потреби залучити різні держави світу до того, що називалося двома сферами впливу, — капіталістичного світу, очолюваного США, та світу планової та соціалістичної економіки, лідером якого був Радянський Союз.

Без сумніву, в середині 80-х років міжнародна співпраця в сфері розвитку та міжнародне право з питань розвитку ґрунтувалися на цих трьох рушійних силах: економіка, солідарність та політика. Натомість, як відомо, світ 90-х років характеризувався феноменом глобалізації, що суттєво розмила традиційні кордони держав¹ та спричинила прискорення комунікаційних потоків і обміну, того, що отримало назву «глобальні проблеми», які не можуть бути розв'язані державами самостійно.

Значність феномену настільки очевидна і безспірна, що немає потреби у його обґрунтуванні. Проте варто згадати хоча б основні з цих проблем для того, щоб підкреслити очевидну важливість елементу «несхожості» між державами як основного фактору їх розгляду.

Економічний фактор, який з самого початку був основною рушійною силою для співробітництва між індустріалізованими державами та державами, що розвиваються, залишається й досі фундаментальним елементом. Проте, якщо у період після війни та до 80-х років основою потребою було стимулювання економіч-

¹ Див. Oscar Schachter, *The Erosion of State Authority and Its Implications for Equitable Development*, видання International Economic Law With A Human Right Face, 1998.

ного зростання найбідніших країн для того, щоб перетворити їх на ринки індустріалізованого світу, то на сьогодні одним із найважливіших аспектів, який демонструє економіка розвиненого світу, стає зростаюча потреба у перенесенні виробництва до країн, де вартість робочої сили є меншою, з метою збільшення конкурентоспроможності товарів розвинених країн. (Потреба у доступі до сировини, насамперед, нафти, була завжди однією з тих потреб індустріалізованих країн, яка примушувала їх започатковувати та підтримувати тісні стосунки з державами, котрі володіють сировиною, більшість яких є державами, що розвиваються, або з перехідною економікою). Згадуючи про економічний аспект, не можна проігнорувати значення фінансових криз, наприклад, тих, що нещодавно відбулися у Росії та Аргентині, які демонструють значну незалежність світових фінансів від світової економіки, що не дає змоги жодній з криз залишатися в межах кордонів відповідної держави, навіть якщо така держава перебуває об'єктом участі у світовій економіці. Саме тому робимо наступні висновки:

1. Безперечним залишається елемент солідарності, який сприяв надзвичайному посиленню захисту прав людини, як одного з фундаментальних досягнень сучасної світової думки, яку висловлюють всезростаюча кількість населення, політиків, науковців, релігійних груп тощо. Неурядові організації, незважаючи на те, що виникли після другої світової війни, розвивалися і досі розвиваються експонентно: вони часто виступають носіями солідарності у питаннях етичних та соціальних цінностей, які потребують експортування до всіх країн світу для того, щоб поширити ті права та основні свободи людини, які набули за останні 20 років такого фундаментального значення, що, з погляду багатьох політиків та науковців, можуть навіть бути підставою військового втручання з порушенням суверенітету держави з метою захисту слабкіших груп.

2. Продовжує використовуватися співробітництво і в політичних цілях, хоча й конфронтація між двома блоками за часів холодної війни закінчилася падінням Берлінської стіни, виникли нові інтереси, такі як боротьба проти тероризму та зменшення напруги у міжнаціональних взаєминах.

3. Також не виникає сумніву, що захист навколишнього середовища — одна з глобальних проблем, яка набула важливості протягом останніх 10-15 років. Наслідки катастрофи на Чорнобильській атомній станції, а також наслідки, викликані загибеллю великих танкерів, які завдали шкоди екології узбережжя багатьох країн, стали настільки важливими у свідомості сучасного людст-

ва, що це надало можливість сконцентруватися окремо на проблемі захисту довкілля на міжнародному рівні, оскільки вона не може бути розв'язана зусиллями окремих держав.

4. Нарешті, так само завдяки прискоренню глобалізації, увага світової громадськості були привернута до феномену великих глобальних епідемій, таких як СНІД, нетипова пневмонія. Реагування на цей феномен також повинно бути на міжнародному рівні, інакше воно не виявиться вчасним та ефективним.

5. Проблема, яка пов'язана з міграцією, або, точніше кажучи, з переселенням людей в усьому світі, безумовно, не є новою: проте зовсім небажано, щоб вона ставала найважливішою, але співтовариством держав вона може бути розв'язана тільки на найвищому міжнародному рівні, за умови, звичайно, що відбуватиметься співробітництво між північними державами, в які спрямована імміграція, та державами півдня, з яких населення емігрує.

6. Що можна наприкінці сказати про цінності, які є частиною міжнародної природної, художньої та культурної спадщини? Хоча вони перебувають в окремих державах, вони все більше визнаються спільною спадщиною всього людства, тому проблема їх захисту інтернаціоналізується.

Співробітництво з питань розвитку, яке первинно здійснювалося з метою реалізації економічних та політичних потреб, а також потреб солідарності, сьогодні майже одностайно вважається найефективнішим способом розв'язання глобальних проблем, про які згадувалося вище. Справді, дуже часто залучення держав, що розвиваються, є необхідним, оскільки вони володіють сировиною, багатими надрами та культурною спадщиною, а також тому, що саме з цих держав виходять основні еміграційні потоки, епідемії та поставки наркотиків. Було б зайвим задаватися питанням, чому співробітництво є важливим інструментом, оскільки очевидно, що якщо держави півдня будуть співпрацювати над розв'язанням зазначених проблем, їм потрібна буде допомога у вигляді фінансових та кадрових ресурсів, сучасних технологій. Така допомога вже надавалася і надаватиметься у майбутньому завдяки співробітництву з питань розвитку, і, зокрема, застосування інструментів, які створені світовою системою та які розглядатимуться нижче.

Інструменти розв'язання глобальних проблем

Вибух та зростання глобальних проблем значно загострили проблему їхнього розв'язання, прискоривши тим самим і застосування різних способів співпраці. Важливим у цьому контексті є розуміння того, яким чином відбувалося задовільнення

зазначених вище інтересів, оскільки це дозволить з'ясувати вплив прийнятих рішень на міжнародну структуру сучасного міжнародного співтовариства та на консолідацію «системи міжнародного розвитку», на основі якої сучасна доктрина виділяє міжнародне право з питань розвитку, або, відповідно до останніх концепцій, «міжнародне право з питань стабільного розвитку».

Інструменти світової системи для просування розвитку

Повернемося до визначених нами проблем та інтересів, які становлять основу міжнародного права з питань розвитку та системи міжнародного співробітництва, просунувшись на один крок вперед, важливий для юриста, яким встановимо інструменти різної природи, що їх співтовариство держав поступово стало залучати з метою збільшення економічного та соціального зростання і тих держав, що розвиваються, а також для розв'язання зазначених вище проблем глобального характеру.

Такими інструментами є:

— Основні принципи міжнародного права, що стосуються розвитку;

— Створення міжнародних інститутів, присвячених питанням розвитку;

— Дії, спрямовані на розвиток, що здійснюються більшістю міжнародних інститутів;

— Створення національних інститутів в індустріалізованих країнах, на які покладається завдання з просування розвитку;

— Здійснення співробітництва шляхом прийняття конкретних заходів, спрямованих на передачу фінансових та технологічних ресурсів;

— Прийняття норм та спеціальних положень міжнародного права спрямованих на підтримку країн, що розвиваються;

— Прийняття спеціальних норм конвенційного характеру в межах тем, що характеризують відносини між державами на різних рівнях розвитку;

— Прийняття резолюцій Генеральною Асамблеєю ООН та декларацій міжнародними міжурядовими конференціями.

Фундаментальні принципи міжнародного права, що стосуються розвитку

У дослідженні Фойер та Кассон, яке на сьогодні є одним з фундаментальних в сфері міжнародного права з питань розвитку, стверджується, що це право ґрунтується на трьох основних прин-

цях/правилах: суверенітет, рівність та солідарність¹. (Справді, ці автори проілюстрували відмінності у своїх поглядах при поясненні того, що суверенітет реалізовується за допомогою принципів невтручання, свободи вибору політичної і економічної систем та суверенітетом над національними ресурсами). Без розгляду правової проблеми природи цих принципів² (вони були підтверджені у резолюціях Генеральної Асамблеї ООН) неможливо простежити, яким чином перші два принципи створюють складову загальної частини міжнародного права, що застосовується як в індустріалізованих державах, так і в державах, що розвиваються. Отже, незважаючи на те, що згадані принципи мають особливе значення для взаємин між цими двома категоріями держав, їх не можна вважати фундаментальними опорами міжнародного права з питань розвитку.

Іншим питанням є принцип солідарності. Вже зазначалося, що він виник як один з основних інтересів співтовариства держав і спричинив після другої світової війни активну діяльність у сфері розвитку співробітництва завдяки передачі розвиненими державами ресурсів бідним державам. Принцип солідарності, який міг би передбачати обов'язок частини індустріалізованих держав надавати допомогу державам, що розвиваються, був, безумовно, зміцнений «наступом» глобалізації, що широко продемонструвала потребу в солідарності й співробітництві, яке є продовженням цього принципу, надаючи змогу розглядати та розв'язувати важливі сучасні проблеми співтовариства держав. Так, можна заявити, що значення принципу солідарності зміцнилося в контексті міжнародного звичаю, котрий справді може представляти один із фундаментальних правових принципів міжнародного права з питань розвитку. Проте не треба забувати, що сучасна доктрина з цього питання містить розрізнені погляди³ стосовно позиції, яку зайняли багато індустріалізованих держав, енергійно відстоюючи думку, що солідарність, і, відповідно, співробітництво з питань розвитку, не є похідними від юридичного обов'язку значно багатших країни щодо бідних, а походять з вільного та добровільного наміру з боку перших у наданні допомоги в розвитку других.

Проте дискусія щодо принципу права на розвиток не є новою, беручи до уваги те, що це питання вже розглядалося в минулому

¹ Див. FEUER et CASSAN, *Droit international du developpement*, Paris, 1991.

² Про характеристику резолюцій ООН див. FEUER et CASSAN, *Droit, op. cit.*, стр. 173.

³ Див. AA.VV., *Legal Aspects of the New International Economic Order.*, 1980 and F.V. Garcia-Amador, *The Emerging International Law of Development: A New Dimension of International Economic Law*, 1990.

на доктринальному рівні¹. Дехто і справді підтримує твердження стосовно існування права на розвиток як такого, що гарантоване міжнародним правом у контексті захисту прав людини². На підтримку цієї ідеї висловилися і Генеральна Асамблея ООН у 1979 році (див. Резолюцію № 5 XXXV 1979 р., прийняту після заслуховування доповіді Генерального Секретаря 11 грудня 1978 року «Міжнародний обсяг права на розвиток як права людини ...», документ E/CN 4/1334)³. Інші натомість завжди стверджують, і навіть зараз продовжують стверджувати, що існування права на розвиток є удаваням. Право на допомогу — як принцип, якому відповідає певний вид поведінки як з боку розвинених країн, так і тих, що розвиваються, — повинно відокремлюватися від того, що вкладається в його зміст. Як аналогію в даному разі можна застосувати проблему заробітної плати. Працівник має право на зарплату, і жоден роботодавець не зможе це заперечити. Але невідзначеними залишається сума та спосіб її сплати, тому фактично зміст права на отримання зарплати залежатиме від виду роботи та багатьох інших факторів. Як зазначає Беноуна, безперечним є те, що право на розвиток походить від волі міжнародних сторін, зацікавлених діяти колективно, з допомогою постійних переговорів задля зменшення нерівностей між державами та фізичними особами. Його можна прирівняти до юридичної категорії принципів міжнародного права, які виконують функцію спрямування створення норм та інститутів.

Разом з тим, слід погодитися, що це право обов'язково утверджує себе як таке, що суперечить рівності прав, і, як вважають Карро, Джулард, Флорі, проблема полягає у приведенні такої не-

¹ Див. M.FLORY, *Droit international du developpement*, P.U.F. Paris 1977; D. CARREAU, TH.FLORY, P. JUILLARD *Droit International Economique*, LGDJ, Paris, 1980; A. PELLET, *Le droit international du developpement*, PUF, Paris, 1987; M.FLORY, *Mondialisation et droit international du developpement*, in *RGDIP*, 101 (1997), p. 609-633; G.MERLOZ, la formation des normes en droit international du developpement, Aix en Provence, 1982; O. SCHACHTER, *The evolving International law of development*, 1976; R. J. DUPUY, *Communaute internationale et disparite de developpement*, 1979 R.J. DUPUY LOQUIN, E. AND C. KESSEDJIAN (eds.) *La mondialisation du droit*, Litec, 2000; Ph. KAHN, *Droit International Economique, Droit Du Developpement « Lex Mercatoria »*, *Concept Unique Ou Pluralisme Des Ordres Juridiques?*, Paris, 1982; M. BENNOUNA, *Droit international du developpement. Tiers Monde et interpellation du droit international*, Paris, 1983; M. BENNOUNA, *Realite et imaginaire en droit international du developpement*, Paris, 1984; MUIR WATT, H. *Globalisation des marches et economie politique du droit international. La mondialisation entre illusion et utopie*, Volume (2003).

² Див. M. BENNOUNA, *Droit op.cit.*, page 22.

³ Див. також *Declaration on the Right to Development*, G.A. Res. 41/128, U.N., 1986: «All human beings have a responsibility for development, individually and collectively, taking into account the need for full respect for their human rights and fundamental freedoms as well as their duties to the community».

рівності у відповідність до догми суверенної рівності держав, яка є фундаментальним принципом міжнародного права, — на це постійно вказують держави, що розвиваються. Проте концепція суверенної рівності, на думку цих вчених, змінила свій зміст. В минулому вона мала негативний підтекст і використовувалася як інструмент захисту державами, що намагалися зберегти свою політичну ідентичність. Тепер рівність тлумачиться як активний принцип втручання для переходу від формальної рівності до дійсної рівності. Втім, це вимагає виключної юридичної ситуації, оскільки позиції різних держав залежать від того до якої категорії вони відносяться: до індустріалізованих держав або держав, що розвиваються.

Навіть у разі визнання принципу солідарності в якості фундаментального принципу міжнародного права з питань розвитку, це не матиме значення, якщо не буде встановлено його зміст, який представлений результатами практичного застосування. Проте, перш ніж робити відповідні висновки, необхідно завершити розгляд різних інструментів, що використовуються міжнародним співтовариством для реагування на потреби просування розвитку менш розвинених країн.

Створення міжнародних інститутів для вирішення питань розвитку

Починаючи з 1945 року спостерігається створення міжнародних організацій, призначених для просування розвитку. Згадаємо, що відразу після завершення другої світової війни, на час створення Організації Об'єднаних Націй проблема держав, що розвиваються, не була предметом стурбованості міжнародного співтовариства. Статут ООН фактично не містив вичерпних положень щодо держав, які розвиваються, а обмежився на потребах загальних заходів щодо економічної співпраці між державами та розвитку. Є загальновідомим, як більш чітко і явно проявилася проблема розвитку в Генеральній Асамблеї ООН, і що саме ця організація досі здійснює одну з найважливіших функцій у сфері орієнтації взаємин держав півночі та півдня, і, відповідно, співпрацю щодо економічного розвитку¹. Саме Генеральній Асамблеї ООН ми завдячуємо створенням Розширеної Програми Технічної Допомоги, попередниці Програми розвитку ООН (UNDP), ство-

¹ Див. G.A. Res. 200 on the UN technical assistance (1948); G.A. Res. 1710 /61, G.A. Res. 2626, and G.A. Res. 35/56, U.N. *International Development Strategy for the Third United Nations Development Decade*, (1981); *Charter of Economic Rights and Duties of States*, (1975); *Declaration on the Establishment of a New International Economic Order*, G.A. Res. 3201, U.N. (1974).

реної у 1965 році та реформованої у 1970 році, яка зараз є основою системи ООН з надання технічної допомоги. Пізніше, в межах системи ООН, Генеральною Асамблеєю було створено у 1966 році Організацію ООН з промислового розвитку (UNIDO), у 1964 році — Конференцію ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD) та у 1976 році Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (IFAD). UNCTAD та UNIDO спочатку не були створені як незалежні інститути, а виконували функції допоміжних органів Асамблеї ООН. Проте, з часом UNCTAD перетворилася на орган, який був призначений вивченню та орієнтуванню у взаєминах між індустріалізованими державами та державами, які розвиваються, тоді як UNIDO у 1979 році перетворилася на спеціалізовану інституцію ООН (IFAD також став спеціалізованим органом у 1977 році).

Утворення структури системи органів ООН було завершено створенням регіональних економічних комісій, заснованих для вивчення проблем економічного розвитку основних географічних регіонів світу, таких як Європа, Латинська Америка, Африка та Азія. Це безумовно відповідає паралельній системі, створеній Бреттон-Вудськими домовленостями, оскільки ми спостерігаємо явне примноження та спеціалізацію міжнародних інститутів, створених для вирішення питань розвитку. До цих інститутів, а також Міжнародного Валютного Фонду (IMF), що були створені внаслідок зазначених домовленостей, додалися Міжнародний Банк Реконструкції та Розвитку, відомий під назвою Світовий Банк, а також Міжнародна Фінансова Корпорація (IFC) в 1954 році, Міжнародна Асоціація Розвитку (IDA) в 1960 році для надання найбільш біднішим країнам безпроцентних позик, і нарешті Агенція Гарантування Багатосторонніх Інвестицій (MIGA) в 1988 році для обслуговування здійснення приватних інвестицій в країни, що розвиваються. Всі ці інститути, які разом називаються «групою Світового Банку», представляють найбільший інституційний апарат, який виконує функції просування розвитку у південних державах світу шляхом застосування основного інструменту — фінансів.

Зі свого боку Європейське Економічне Співтовариство започаткувало преференційні відносини та систему співробітництва спочатку з Африканськими країнами та країнами Малої Азії, потім з тими країнами Африки, Карибів та Тихого океану, що приєдналися до конвенцій, укладених в містах Яунде¹ та Ломе¹. На-

¹ Див. більш детальну інформація у FEUER et CASSAN, Droit, op.cit. стр. 418.

решті, між цими країнами та Європейським Союзом 23 червня 2000 року була укладена угода у м. Котоноу (Бенін), яка стала найзначнішою угодою з питань фінансового та політичного співробітництва між північчю та півднем.

Європейський Союз також запровадив особливі принципи співробітництва з так званою групою країн ALAMED, до якої входять держави Латинської Америки, Азії, Середземномор'я, Центральної та Східної Європи (після падіння Берлінської стіни), а також нові незалежні держави, що утворилися на території колишнього Радянського союзу. В рамках Європейського Економічного Співтовариства не створювалося автономних інститутів для підтримання відносин з державами, що розвиваються. Проте було запропоновано створити спеціальний Генеральний Директорат за номером VIII (для розвитку відносин з країнами Африки, Карибів та Тихого океану), а також Генеральних Директоратів I та III (для інших країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою). На сьогодні система співробітництва Європейського Союзу очолюється спеціальним агентством Euroraid, яке працює під керівництвом Генерального Директорату I, уповноваженого здійснювати зовнішні відносини Європейського Союзу.

Коли у 1960 році Організація Економічного Співробітництва в Європі (OECE) була перетворена на Організацію Економічного Співробітництва та Розвитку (OECD), до неї приєдналися такі держави як Сполучені Штати Америки, Канада, Японія, Австралія та Нова Зеландія. Її місія була посилена тим, що вона отримала повноваження не тільки розвивати економічні стосунки держав-учасниць, але й сприяти координації співробітництва індустріалізованих держав. А в післявоєнний період виникли організації, які сьогодні відомі як банки регіонального розвитку: у 1959 році був створений Міжамериканський Банк Розвитку, у 1964 році Африканський Банк Розвитку, та у 1966 році Азійський Банк Розвитку.

Таким чином, підсумовуючи сказане вище, неможливо заперечувати надзвичайний інтерес світового співтовариства до розвитку менш розвинених країн, що виявився у безпрецедентних інституційних зусиллях, що проявилися у створенні нових міжнародних організацій, діяльність яких повністю присвячена просуванню розвитку. Така діяльність відбувається у багатьох формах і є дещо розрізненою, оскільки її два основних виконавця,

¹ Див. більш детальну інформацію у FEUER et CASSAN, Droit, op.cit. стр. 139.

ООН та Світовий Банк, фактично функціонують окремо (і це спричинило розбіжності та конфлікти).

Створення в індустріалізованих державах інститутів, присвячених просуванню розвитку

Поряд зі створенням нових міжнародних інститутів індустріалізовані держави відповіли на потребу у просуванні розвитку менш розвинених держав шляхом впровадження двостороннього співробітництва. Це співробітництво провадиться органами центрального керівництва держави або незалежними інститутами чи агенціями, що є громадськими організаціями та в певній мірі контролюються державою, діяльність яких спрямована на просування держав, що розвиваються. В цих схемах підтримки на двосторонній основі за звичай застосовуються традиційні методи надання технічної допомоги та тренінгу, передачі технологій, фінансової допомоги, гуманітарної допомоги та допомоги у надзвичайній ситуації. Ми можемо тільки згадати про найважливіші державні програми такі, як US AID (Агенція США з міжнародного розвитку), Caisse Centrale de Coopération Economique (Французька система співробітництва), та DGCS Міністерства закордонних справ Італії. Проте фактом є те, що на сьогодні всі індустріалізовані держави мають свої власні двосторонні системи співробітництва.

Підходи до вибору держав, яким надаватиметься допомога, є різними. Деякі індустріалізовані держави переважно надають допомогу на потреби солідарності та захисту прав людини, інші — на розвиток бізнесу та інфраструктури. Але, не можна заперечувати, що для окремих розвинених країн розвиток бідних регіонів світу представляє значний інтерес. Необхідно зазначити, що такі системи надання допомоги на двосторонній основі регулюються нормами внутрішнього права відповідної індустріалізованої держави, таким чином створюючи ситуацію, коли право з питань розвитку стає частиною внутрішнього права. Вражає те, наскільки принципи регулювання, прийняті індустріалізованими державами, є подібними до тих, що були створені на рівні більших міжнародних систем, описаних вище — дуже часто національне право повторює їх слово в слово, підтверджуючи таким чином існування загальноприйнятої практики у цьому секторі.

Діяльність основної частини міжнародних інститутів, спрямована на просування розвитку

Відносини між північними та південними державами та їх співробітництво, яке є основним інструментом підтримання таких відносин, в більшій або меншій мірі зумовили дії міжнарод-

них організацій, що не були створені спеціально для вирішення проблем розвитку, а стосувалися інших інтересів співтовариства держав. Розглянемо найбільш важливі дії. Насамперед, пригадаємо діяльність Міжнародного Валютного Фонду (IMF). Цей інститут, створений після війни Бреттон-Вудською домовленістю, має на меті управління світовою валютною та фінансовими системами. Він не виконує спеціальних функцій у сфері відносин між розвиненими державами та державами, що розвиваються. Проте, зростаюча взаємозалежність економік світу примусила даний інститут якщо не створити нові інструменти валютної інтервенції, то принаймні пристосувати вже існуючі (спеціальні права позичання) для потреб менш розвинених країн, стабілізація платіжного балансу яких вимагає довгострокового кредитування¹.

Що стосується світової комерційної системи, то був прийнятий у 1964 році Протокол V до Генеральної Угоди з Торгівлі та Тарифів (ГАТТ), який набрав чинності у 1966 році. В ньому передбачено дозвіл застосування (в якості виключення) до держав, що розвиваються, принципу невзаємності, який дає змогу відповідним державам, що розвиваються, ввозити на ринки розвинених держав свою продукцію без вимоги впровадження також (взаємного) режиму ввезення товарів розвинених держав до їх території. Організацією, котра стала правонаступницею ГАТТ, є Світова Організація Торгівлі (WTO), що підтвердила систему узагальнених преференцій, на яких також побудовані комерційні відносини між Європейським Союзом та великою кількістю держав, що розвиваються.

Не можна проігнорувати роль OECD, яка хоча і була створена як регіональна європейська організація, проте приділяє значну увагу у своїй діяльності проблемам розвитку. Її Комітет з питань допомоги з розвитку (Development Assistance Committee) відіграє значну роль у визначенні критеріїв, за якими є можливими фінансові поступки на спеціальних умовах, тобто «допомога», що можуть відповідно розглядатися як заходи зі співробітництва, а не безпосереднє просування експорту індустріалізованих товарів.

Перелік дій зі співробітництва, які застосовуються міжнародними інститутами, що не спеціалізуються в цій сфері, можна розглядати детально, без побоювань зробити помилку, оскільки всі сучасні міжнародні інститути стикаються з проблемою різного

¹ Детальний опис розвитку діяльності МВФ стосовно держав, що розвиваються, див. FEUER et CASSAN, Droit, op.cit. стр. 385.

рівня розвитку держав, а тому в різній мірі вимушені розглядати феномен розвитку, починаючи з дослідження та політичного орієнтування та закінчуючи регулюванням за допомогою своїх операційних дій передачі ресурсів тим державам, які вважаються менш розвиненими.

Активізація співробітництва шляхом застосування конкретних дій, спрямованих на передачу фінансових та технологічних ресурсів

Загальновідомим є те, що основний інструмент просування розвитку відразу після завершення другої світової війни був представлений кадрами, технологіями та фінансовими ресурсами, які передавалися міжнародними інститутами зі спеціалізацією у питаннях розвитку або індустріалізованими державами державам, що розвиваються. Одна з частин міжнародного права з питань розвитку регулює такі передачі, а тому є його важливою складовою. Така діяльність із передачі ресурсів представляє собою складний аспект, оскільки необхідно забезпечити суверенітет держав, які є бенефіціарами подібної допомоги, в зв'язку з чим від початку цієї діяльності система органів ООН та Світового Банку були змушені прийняти точні регулятивні положення, спрямовані на регулювання всіх етапів процесу передачі, починаючи з визначення політики та проектів, і закінчуючи їх реалізацією. Статут Світового Банку вже в 1945 році закріпив базові юридичні принципи, якими регулюється діяльність з передачі ресурсів у межах розвитку співробітництва.

Прийняття норм міжнародного права щодо спеціального ставлення з метою підтримки держав, що розвиваються

Крім передачі ресурсів, просування розвитку також відбувалося через надання преференційних умов державам, що розвиваються, які є відмінними від умов, що застосовуються щодо індустріалізованих держав. Йдеться про надання їм значно сприятливішого юридичного статусу, а саме — відмінних прав та обов'язків у відносинах між державами, що розвиваються, та розвиненими державами. Розглянемо, яким чином вони боролися за визнання цього спеціального статусу.

У рамках ГАТТ було прийнято у 1971 році рішення L/3545, яким дозволяється розглядати держави, що розвиваються, в якості таких, що належать до системи «узагальнених преференцій». Ця система була спрямована на збільшення доходів цих держав за рахунок продажу їх товарів на ринках розвинених держав. Ця система, як зазначалося раніше, була також впроваджена Європейським Союзом у його стосунках з більшою частиною держав, що

розвиваються. Випадків застосування таких узагальнених преференцій багато. Згадаймо, наприклад, анулювання боргів держав, що розвиваються, яке було здійснено багатьма індустріальними державами. Проте, таке сприятливе ставлення не може бути виправданим згідно загальних правил фінансового світу, який зобов'язує поважно ставитися до договірних борів, що виникають на підставі міжнародних угод.

Що стосується виробництва запатентованих медичних препаратів, зокрема тих, що використовуються для лікування СНІДУ, то державам, що розвиваються, було надане виключне право виробляти ці медикаменти без ліцензії, для того щоб дозволити таким країнам, як Індія, виробляти їх за конкурентоспроможними цінами для продажу у інших державах, що розвиваються, зокрема в яких має місце епідемія.

Прийняття спеціальних норм конвенційного характеру, які стосуються відносин між державами різного рівня розвитку

Наявні сучасні доктринальні положення, якими визнається існування міжнародного права з питань стабільного розвитку, що спираються на інтеграційні та основні характерні елементи такої системи, насамперед на конвенції, прийняті нещодавно з метою захисту навколишнього середовища, а також захисту прав та гідності людини¹.

Відкладаючи вбік доктринальну дискусію щодо існування міжнародного права з питань стабільного розвитку, а також його змісту, треба підкреслити, що такі конвенції у зв'язку з предметом їх регулювання мають особливий вплив на взаємини між індустріальними державами та державами, що розвиваються. На конвенційному рівні протягом останніх десяти років було створено певний вид конвенційного права, що базується на угодах, якими регулюються зазначені вище глобальні питання, і які можуть породити адекватні рішення тільки через ідентифікацію конкретного стану відносин між державами різного рівня розвитку.

¹ Див. Конвенцію про захист прав дитини 1989 р., Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1980 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., Віденську декларацію та Програму дій ООН, прийняті на Всесвітній конференції з прав людини (1993), Декларацію Конференції ООН з проблем навколишнього середовища 1972 р., Декларацію про захист та розвиток навколишнього середовища 1992 р. (м. Ріо-де-Жанейро) та Конференції ООН з питань навколишнього середовища та розвитку 1992 р., Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату 1992 р., Конвенція про біологічне різноманіття 1992 р.

Проте не було звернено уваги на один аспект, який може здатися дивним. Розробники доктрини міжнародного права з питань стабільного розвитку майже одностайно включають до нової системи тільки акти міжнародного характеру (не тільки договори, але й м'яке право, що міститься у деклараціях та резолюціях ООН, заключних деклараціях інших міжнародних конференцій), які переважно стосуються питань захисту прав людини та охорони навколишнього середовища. Проте існує багато інших проблем глобального характеру, які впливають на проблему розвитку та проблему відносин між північними та південними країнами. Тому можна задатися питанням: чому розробники такої цікавої та надзвичайно актуальної доктрини обмежують нову систему включенням до неї тільки двох вищезазначених тем?

На це питання може бути дано багато пояснень. З одного боку, немає сумнівів, що питання охорони навколишнього середовища та захисту прав людини не є єдиними важливими питаннями для сучасного світу, проте є такими, на яких в найбільшій мірі сконцентрована думка громадськості. З іншого боку, не можна заперечувати те, що багато з розробників доктрини міжнародного права з питань стабільного розвитку виходять з культурних, якщо не ідеологічних, чітко визначених міркувань, які прямо або безпосередньо пов'язані з ідеалізмом третього світу 70-х років.

Певна кількість неурядових організацій, надзвичайно активних у сфері охорони навколишнього середовища, таких як Грінпіс, також вважаються «лівими», хоча цей термін і незовсім сучасний. Тому, скоріш за все, до багатьох інших глобальних проблем, про які зазначалося вище, або ще не приверталася достатня увага на міжнародному рівні, або вони ще не стали предметом конвенційного регулювання чи предметом резолюцій та декларацій, які видаються найважливішими міжнародними органами.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що нормативний масив міжнародного права з питань стабільного розвитку проходить період формування, проте на теперішньому історичному етапі він обмежений тільки деякими глобальними проблемами співтовариства держав, тоді як інші проблеми стануть предметом його регулювання тільки в майбутньому, проте наперед чи у найближчому.

Резолюції Генеральної Асамблеї ООН та декларації міжнародних міжурядових конференцій

Немає потреби полемізувати щодо значення та природи таких актів, які дуже часто застосовуються для регулювання питань

розвитку або відносин між північними та південними державами світу. В своїх резолюціях та деклараціях Генеральна Асамблея ООН відзначила історичний етап розвитку відносин між розвиненими державами та державами, що розвиваються, не залишаючи поза увагою політичний, теоретичний та операційний аспекти співробітництва інститутів та застосовуваних інструментів.

Надзвичайно важливого значення надають розробники доктрини міжнародного права з питань стабільного розвитку заключним деклараціям міжнародних конференцій, наприклад, таким як ті, що відбулися у Ріо-де-Жанейро та у Йоганнесбурзі. Але, на думку автора, такі міжнародні акти, визначені як «м'яке право» не можуть мати більшого значення ніж те, які вони мають у дійсності. Вони не є ані конвенційними джерелами міжнародного права, ані звичаєм, їх не можна віднести до вторинних актів, оскільки, як відомо, вони не зобов'язують. Проте у таких актах висловлюється думка багатьох держав світу, яка не може ігноруватися або недооцінюватися. Декларації та резолюції набувають значення «індикаторів» майбутнього міжнародного права, яке перебуває у процесі формування, або у певних звичаях, які вже *de facto* сформувалися, та які, проте, ігнорує або яким протистоять частина міжнародного співтовариства.

Висновки

На даному етапі історичного розвитку було б ризикованим висувати гіпотези щодо існування права на розвиток менш розвинених держав, а також міркувати про зміст міжнародного права з питань стабільного розвитку. Тому підсумуємо те, про що йшлося вище. Безперечно принцип солідарності самоутвердився в міжнародному праві. Далі підкреслимо, що, крім міжнародних інститутів, які спеціалізуються на питаннях розвитку, майже всі міжнародні організації стикаються з цією проблемою або визнають свою залежність від неї, отримуючи спеціальні повноваження. Всі індустріалізовані держави мають власні двосторонні системи, через які вони працюють у сфері надання допомоги. Проте не існує однозначного критерію щодо величини або щодо умов та політики держав, які надають допомогу, навіть у ставленні держав-бенефіціаріїв. Відрізняється також географічний критерій локалізації допомоги (різні донори надають пріоритети різним державам, що розвиваються), а також ті галузі економіки, на які потрібно спрямовувати ініціативи співробітництва. Натомість, справжня однозначність існує у поведінці та практиці, які стосуються застосування операційних інструментів, за допомогою яких здійснюється співробітництво, а також щодо методології імплементації.

тації інтервенцій, а також певних правил їх проведення, які всі разом можна назвати міжнародним правом співробітництва (інструментами виступають в більшості випадків кредити, в меншості випадків — гранти, технічна допомога, передача технологій, прями поставки їжі, сприяння приватним інвестиціям).

У будь-якому разі, очевидно, що для того, щоб усвідомити існування проблеми права на допомогу, необхідно виходити з існуючої реальності, а саме з історії відносин між розвиненими державами та державами, що розвиваються, про яку йшлося вище. Після другої світової війни була консолідована ідея потреби розвивати співробітництво, яка перетворилася сьогодні на фундаментальний інтерес співтовариства держав. Для його реалізації потрібно не тільки створити міжнародні організації, але й всі індустріалізовані держави повинні активізувати системи двостороннього співробітництва. Тому така потреба спричинила виникнення єдиної та довготривалої донорської поведінки як індустріалізованих країн, так і відповідного ставлення держав-бенефіціаріїв, що розвиваються. *De facto*, створилася певна єдина практика, яка представлена наданням допомоги з другого боку, та її отриманням з іншого боку.

Проте, незважаючи на існування такої загальноприйнятої практики, багато хто заперечує наше застосовування традиційної правової моделі «право—обов'язок» у контексті того, що розвинені держави зобов'язані надавати допомогу державам, які розвиваються. Головною проблемою в даному разі є те, що хоча й існують різні види допомоги, індустріалізовані держави все ще не бажають визнати, що вони діють задля виконання обов'язку юридичного характеру, і тому, як вже раніше зазначалося, вважають, що така їхня діяльність залежить виключно від їхньої доброї волі. Для з'ясування того, чи відповідає така позиція дійсності, звернемося до екстремальних наслідків. Якщо немає зобов'язання надавати допомогу, це означає не тільки те, що в будь-який час розмір допомоги може бути збільшений або зменшений, а й те, що вона взагалі може бути скасована виключно на підставі відповідного волевиявлення донора. Це, проте, не відповідає дійсності ні щодо міжнародних інститутів, ні щодо двостороннього співробітництва.

Що стосується міжнародних організації, тих, для яких співробітництво — їхня статутна мета, вони аж ніяк не зможуть відмовитися від надання допомоги, оскільки це б прирівнювалося до їх закриття (з цим повинні були б погодитися держави, які розвиваються і є членами таких міжнародних організацій). Міжнародні

організації, діяльність в яких із надання допомоги є незначною, аби відмовитися від неї також потребуватимуть внесення радикальних змін до своїх програм та стратегій розвитку, що є особливо складним для тих міжнародних інститутів, де кожна держава має один голос, оскільки згода держав третього світу — обов'язкова. Здається, зовсім інша ситуація з двостороннім співробітництвом, проте тут також реальність відрізняється від теорії. Якими будуть наслідки скасування допомоги, що надається Францією, Великобританією, Сполученими Штатами Америки або Європейським Союзом, для світу, в якому глобалізація стала дійсністю? Тільки незначна кількість транснаціональних компаній може забезпечити себе власними ресурсам, проте більшість підприємств бізнесу північних держав, що створені у південних державах, функціонує виключно завдяки різноманітним, проте суттєвим формам допомоги, котра надходить із двосторонньої системи індустріалізованих держав. Перерви у потоках такої допомоги спричинять наслідки, важливість яких важко передбачити з політичної, економічної та стратегічної точок зору. Більше того, хоча й після завершення конфронтації між двома блоками (Схід-Захід) зникли підстави для багатьох конфліктів, проявилися інші проблеми на регіональному рівні. Так, наприклад, проблема ісламського екстремізму створює стресову ситуацію для невеликих арабських країн (середземноморські європейські сусіди), а також для багатьох індустріалізованих держав, які сьогодні є свідками кризи в Іраку та проведення конфліктів на Близькому Сході.

Нарешті, ми повинні пам'ятати, що розвиток співробітництва зарекомендував себе як основний спосіб забезпечення імплементації стратегій, спрямованих на розв'язання глобальних проблем. Якщо вважати, що наприклад, амазонські ліси — неабияка екологічна цінність для планети, то єдиним дієвим висновком буде лиш економічна та соціальна вартість їх збереження, що, ясна річ, не може лягти на одну державу, тим більше, якщо ця держава є такою, що розвивається; проте подібні витрати повинні бути розподілені між всіма державами світу. Цей інструмент уможливує зменшення вартості дій, які вважаються найважливішими: наприклад, збереження навколишнього середовища — в інтересах всього міжнародного співтовариства. Якщо ми й далі продовжуватимемо вважати і стверджувати, що допомога не є обов'язком, то це ще більше унеможливить заперечення того, що вона є потребою як для тих, хто її отримує, так і для тих, хто її надає.

Знову про події, які витісняють позиції урядів, політиків та експертів. Світ потонув у глобалізації, яка торкнулася майже всіх галузей економіки і пересувається на соціальний, культурний, комунікаційний і навіть науковий рівні. Досягнення атомної науки можуть мати місце не тільки в індустріальних державах, але й в державах третього світу. Північ пов'язана з Півднем у межах інституційної структури сучасного співтовариства держав. Потрібно пам'ятати про «тягучість» інститутів (в тому числі міжнародних), про те, що, будучи створеними, вони віддаляються від своїх засновників, стають незалежними та намагаються розширити сферу своїх дій. Також можна спостерігати незадоволення інститутами системи ООН, що мало місце в кінці 70-х років, у період найбільшого напруження між індустріалізованими державами та державам, що розвиваються, кульмінацією якого було виключення США з UNESCO. Не тільки радикальні позиції держав третього світу виявилися значною мірою пом'якшені, заклик — до застосування дій міжнародними інститутами, зокрема ООН, стане новим етапом розвитку, особливо після конфлікту в Іраку.

Таким чином співробітництво, яке в більшій мірі проявляється у формі обміну, ніж допомоги, залишається одним з основних елементів у відносинах між розвиненими державами та тими, які від них відстають, до яких після падіння Берлінської стіни приєдналися країни соцтабору.

Дискусія з приводу існування у держав, що розвиваються, прав щодо індустріалізованих держав, стає чисто номінальною для світу, який стурбований значно нагальнішими проблемами. Набагато цікавіша дискусія щодо концепції процесу розвитку між тими, хто продовжує ідентифікувати її як економічну, та тими, хто вважає це глобальним процесом, який включає соціальні, економічні та культурні аспекти держав, що розвиваються.

Співробітництво сьогодні не зобов'язує плекати за будь-яких умов здійснення передачі ресурсів однією групою держав іншій, але зобов'язує мир на планеті за рахунок існуючих обмежених ресурсів. Це є імперативом, зобов'язанням та основним завданням сучасного міжнародного співтовариства. Проте необхідно бути обережними щодо звуження проблеми до рівня фінансової діяльності. Це питання має найбільшу важливість, воно було опорою проведення переговорів та діалогу між північними та південними державами і стосувалося переважно відсотку від внутрішнього національного продукту, який повинен спрямовуватися на співробітництво.

Сьогодні, в період міжнародної економічної кризи, також гостро стоїть проблема передачі розвиненими державами ресурсів для розвитку. Але існують й інші аспекти, які як умови надання допомоги. Політичні аспекти (у яких був звинувачений навіть Світовий Банк), які є глибшими у випадку двосторонньої допомоги, можуть перетворитися на форму тиску на політичний вибір держави-бенефіціара (в цьому контексті також існує проблема обумовленої допомоги, коли фінансові ресурси є доступними за умови придбання товарів та послуг держави-донора). Навіть якщо погодитись, що фундаментальним принципом міжнародного права є самостійне визначаються кожною державою, що розвивається, пріоритетів свого розвитку, слід визнати, що багато з донорських організацій намагаються встановити свої політичні установки та економічні інтереси. Той самий Міжнародний Валютний Фонд часто звинувачується у намаганні впровадити лінію економічної та валютної політики, яка не сприятиме соціальній стабільності у державах, де її пропонується її застосування. Потрібно чітко заявити, що скасування таких обумовлених форм надання допомоги є неможливим, оскільки це є основою відносин між тим, хто надає допомогу (позиція сильного), та тим, хто її отримує (позиція слабого). З іншого боку, немає сумнівів, що інструменти, які застосовуються зараз, можуть бути покращенні, наприклад, підтримувати кращу самоорганізацію держав, що розвиваються, що надасть їм більшої ваги у переговорах.

Попри зазначене вище, незважаючи на існування всіх окреслених проблем, а також суттєвих помилок, допущених раніше стосовно розвитку допомоги, в тому числі й міжнародними організаціями, можна все ж таки зробити логічний висновок, що якщо співробітництво — безсумнівна потреба сучасного співтовариства держав, то безглуздо заперечувати право держав на різний рівень розвитку, навіть якщо зміст цього права продовжує встановлюватися в процесі еволюції. Як зазначає Віралі, ідея права на розвиток повинна бути точкою відправлення, натхненням для всієї системи сучасного міжнародного права, насамперед вирішувати найскладніші проблеми, а саме проблему миру.

Незважаючи на те, що процес ідентифікації та консолідації такого нового нормативного масиву, який підтримує відносини між багатими та бідними державами світу, перебуває в процесі еволюції і продовжуватиме еволюціонувати, крок уперед, який представлений визнанням існування права з питань розвитку та допомоги, навіть якщо зараз це тільки принцип, буде тільки першим кроком.